

Aen den Verckensmert te Beke

De Varkensmarkt ligt tussen, en bijna aan de zamenvloeiing der beide beekjes. Zij ontving haren naam van het gebruik dat men in vroeger tijd van dezelfde maakte. De steenachtige gronden omtrent deze plaats, doen vermoeden dat zij regelmatig bebouwd is geweest. H. Broeders (1838)

Hilvarenbeek is bekend om zijn Vrijthof, maar met de Varkensmarkt beschikt het dorp over een tweede, karakteristieke 'markt'. Het is een fotogeniek pleintje, dat net als de Vrijthof wordt gesierd door een fraaie lindeboom.

De Varkensmarkt is al zeker sinds het begin van de 12^e eeuw bewoond. Aanvankelijk was dit een drassig gebied gelegen tussen twee beekjes, de Noorderbeek en de Zuider- of *Platte* beek. Aan de oostzijde van de Varkensmarkt vloeiden deze samen in een poel die bekend stond als *de Wapper*, waarna de stroom verder afwaterde naar *de Hilver*, de beek die in het oosten langs het dorp liep. Op het plein staat een bronzen beeld van Wim Gubbels genaamd 'Stroming' dat herinnert aan het samenvloeien van de twee beekjes.

Onlangs beschreef Jan van Helvoirt dat in dit terrein verschillende '*verckens*' lagen, bruggetjes om de verschillende beekjes te kunnen oversteken. Niet de 17^e eeuwse varkenshandel achter de kerk, maar deze '*verckens*' zouden doorklinken in de huidige naam Varkensmarkt.

Op de hooggelegen plek tussen de beekjes was al rond 985 het eerste stenen kerkje van Hilvarenbeek gebouwd, een preromaanse voorganger van de huidige, gotische St. Petrus'-Bandenkerk. In de middeleeuwen was deze zetel van het grootste dekenaat van het bisdom Luik en aan de kerk was een kapittel verbonden. Opgravingen op het dan braakliggende terrein direct achter de kerk in 1980 en 1984 geven een beeld van de vroegste bewoning. In twee dagen tijd werden maar liefst 135 vondsten gedaan. Aangetroffen werden o.m. een waterput, aardewerk uit de 14^e t/m 18^e eeuw, glas en etensresten. Dat hier welvarende mensen hebben gewoond blijkt uit de vondst van fragmenten van wijnglazen en resten van Zuid-Europese gerechten zoals druiven, vijgen en zelfs een perzikpit. In het gebied zijn later ook nog een olielampje in geelglazuur, 3 putten van een schorsmolen uit de 18^e eeuw, een deel van een 16^e eeuwse muur en een drietal geelkoperen muntgewichtjes uit de eerste helft van de 17^e eeuw gevonden.

Enkele archeologische vondsten ten oosten van de St. Petrus Banden kerk.

14^e eeuwse kannetje

16^e eeuwse kamerpot in loodglazuur

16^e eeuwse papkom

Muntgewichtjes, eerste helft 17^e eeuw

In 1621 is Adriaan Hesselmans leerlooier en schoenmaker *in den Ouden Trapman* aan de *Verckenmerct* (bij Paardenstraat 26). Heer en Meester Ghijsbert, priester en plebaan van de St. Petruskerk, bezit in 1626 huis en hof in de Paardenstraat, aan de Schoolstraat en naast de *Verckenmerckt* (Varkensmarkt 15-17). Tot de 18^e eeuw stond aan de Varkensmarkt op de hoek met de huidige Kokkestraat de *Cantorij*.

Vroege bebouwing op de Varkensmarkt is ook duidelijk aangegeven op de eerste kadastrale kaarten. Deze kaarten komen tussen 1811 en 1832 tot stand met de productie van eigendommenkaarten, de zogenoemde minuutplans. Op een fragment daarvan is te zien dat de percelen waarop ruim 100 jaar later Varkensmarkt 12 en 15 zouden worden gebouwd ook in die tijd al bebouwing stond. De Platte Beek stroomde er in die tijd nog vlak langs. Ook aan de zuid- en noordzijde van de Varkensmarkt stond bebouwing. De achterzijde van de kaart geeft informatie over de toenmalige bewoners. Aan het plein waren dit *Wouter Mathijs Volders, metselaar, huis en erf* (Varkensmarkt 12-14), *Hendr. Jac's van Gestel, huis schuur en erf* (Varkensmarkt 15-17) en *Jan Verheggen, bakker, huis en erf* (Kapittelstraat 11).

Direct achter de kerk en grenzend aan de achterzijde van nr. 15 is een fors woonhuis zichtbaar. Hier woonde de bekende orgelbouwer B.P. van Hirtum, die in Hilvarenbeek ook een tijdje wethouder was. Aan het plein, nu nummers 19-23, bezat hij een nog stuk onbebouwde grond ('tuin'). Eveneens achter de kerk, op de hoek met de huidige Kapittelstraat, stond het oude huis *De Hont*, in die tijd bewoond door Francis Jan Vingerhoets.

*Kadasterkaart
(minuutplan)
Varkensmarkt
en omgeving
1811/32*

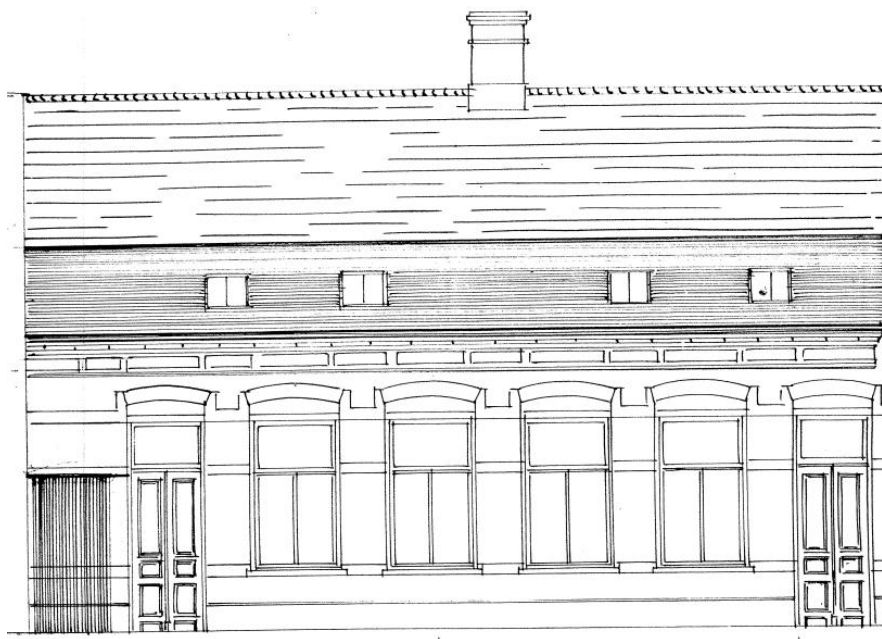
Alle vroege bebouwing aan het plein en directe omgeving is inmiddels verdwenen. Een grote brand in de nacht van 29 op 30 april 1842 verwoestte in totaal 13 woningen ten oosten van de kerk en later deed de slopershamer de rest. De enige vroege dorpsbebouwing ten oosten van de kerk die bewaard is gebleven is een (voormalige) langgevelboerderij. Deze boerderij stamt waarschijnlijk van voor 1800 en is later een aantal keer verbouwd tot uiteindelijk vijf woningen (nummers 35-43). Het rijtje woningen draagt nu de naam van de Platte Beek en wordt beschermd als monument.

In 1877 klagden de bewoners van de Varkensmarkt dat de weg naar de kerk, school en raadhuis bijna onbegaanbaar was geworden. Daarop besluit de gemeenteraad om de Varkensmarkt '*uitkomende aan beide zijden van de kerk*' te verharderen met klinkers. Te beginnen bij het nonnenklooster (op de hoek van de Paardenstraat en de Doelenstraat), door de Paardenstraat tot aan de Varkensmarkt, waar de weg zich splitste in een pad door de huidige Kapittelstraat en aan de andere zijde een pad

richting de huidige Gelderstraat. Het werk werd in 1879 gestart. De kosten werden gedekt door de verkoop van heidegronden.

In 1882 liet de gemeente het brandspuithuisje van de Marechausseekazerne aan de Diessenseweg verplaatsen naar een open pleintje aan de Varkensmarkt. Bekenaar Jan Naaijens herinnert zich het huisje uit zijn vroegste jeugd: het stond ongeveer daar waar nu de lindeboom groeit. Een logische plek, want deze omgeving van de kerk had nogal wat branden gekend en in 'd'n Beek' was water genoeg voorhanden. Maar niet iedereen was het ermee eens: buurtbewoner H. Lathouwers protesteerde tegen de bouw, die de lichtinval in zijn woning belemmerde. Het blusmateriaal in het brandspuithuisje bestond uit een grote brandspuit op een kar, een kleine draagbare brandspuit, beide aangeschaft in 1808, brandemmers, brandhaken waarmee muren en gebinten omver werden getrokken en zogenaamde brandzeilen, die men bij een brand over belendende panden trok en nat hield. Het brandspuithuisje werd in 1927 opgeruimd.

Het huidige beeld van de Varkensmarkt komt voornamelijk tussen 1913 en 1933 tot stand en is onlosmakelijk verbonden met de bouwkundige A.A. Smolders. Antoon Smolders (1863-1952) tekende en ontwierp vele gebouwen in Hilvarenbeek en omgeving, waaronder in 1925 de jongensschool aan de Varkensmarkt, het liefdesgesticht aan de Koestraat, sigaren- en boterfabrieken, herenhuizen en boerderijen. Op landgoed De Utrecht werkte hij aan Rustoord en, samen met de Amsterdamse architecten Staal en Kropholler, aan de brandtoren en houtvesterswoning (1905). De firma A.A. Smolders & Zn. was gevestigd waar nu de Rabobank aan de Vrijthof is.

'Plan voor twee woonhuizen voor den heer Joz. vd Biggelaar te Hilvarenbeek' (1927), Varkensmarkt 14 en 16

In opdracht van Jos van den Biggelaar, *smid, wonende aan de markt te Hilvarenbeek*, tekende Smolders de vier woningen aan de Varkensmarkt 14-20. Dit rijtje woningen kwam in twee fasen tot stand, in 1913 (18 en 20) en in 1927 (14 en 16). Soortgelijke woningen van de hand van Antoon Smolders zijn ook in de Koestraat te vinden, maar die in de Bloemenstraat zijn inmiddels gesloopt. Naast de 4 rijwoningen stond destijds al, ter plaatse van het huidige pand op nr. 12, de oude boerderij annex woonhuis van A. Papen.

Op den duur komen steeds meer werkzaamheden binnen het familiebedrijf voor rekening van de zonen van Antoon, Janus en Jan. Zo staat in de bouwaanvraag uit 1927 vermeld: *met de uitvoering is belast J. Smolders, Voortsepad Hilvarenbeek*. Aan het Voortsepad was, achter de woonhuizen van

Janus en Jan, ook een werkplaats gevestigd. Voor deze werkplaats wordt, eveneens in 1927, een hinderwetvergunning aangevraagd voor het plaatsen van een elektromotor. Hiermee konden machinale bewerkingen, zoals schaven en zagen, worden uitgevoerd. Dit leidde aanvankelijk tot forse bezwaren van bakker M. Peeters, hetgeen firma Smolders noodzaakte tot een aantal bouwkundige aanpassingen *om het gedreun tegen te gaan*. In 1947 wordt weer een nieuwe werkplaats gebouwd. De prachtig gedecoreerde woonhuizen aan het Voortsepad staan er nog steeds (nr. 3 en 5). Aan de achterzijde staat ook nog de voormalige werkplaats; de naam Smolders is er groot in de dakpannen verwerkt.

Olieverfschilderij omgeving Varkensmarkt van J.A.W. van Ooijen (1932?)

In de vestibule van het raadhuis van de gemeente Hilvarenbeek hangt een fraai schilderij van Toon van Ooyen (Hilvarenbeek 1885 † Eelde 1954). Hij woonde en werkte o.m. in Den Haag en vanaf 1938 in Eelde. Het doek toont de situatie kort voordat de Varkensmarkt definitief werd bebouwd.

Op de voorgrond, bij het paard met kar, zien we het braakliggende perceel Varkensmarkt 15-17. De hoeve die hier eeuwenlang stond gaat terug op het bezit van priester Ghijsbert, was rond 1700 eigendom van de bemiddelde familie Van Diessen-Hoosemans en kwam via de families Bittens en Van Gestel in bezit van Hendrik Lathouwers uit Bokhoven, die zich liet inschrijven als *slager*. Na zijn overlijden in 1885 komt het perceel in bezit van zijn kinderen Johannes, rijtuigverhuurder, en Gerrit, die als slager in de voetsporen van zijn vader treedt. Nicht Cornelia Wouters woonde in bij de vrijgezelle broers. Wanneer Jan naar Oirschot verhuist, worden huis, hof en schuur in 1926 openbaar geveild. Adriaan Smolders koopt het perceel en laat de opstallen slopen in 1930.

Op het schilderij zien we ook een eenvoudig woonhuis, waar later de werkplaats van de firma Smolders tegenaan is gebouwd. In dit huis hebben onder andere Mie Heeffe en de weduwe Jans van Loon gewoond. Mie Heeffe-Lavrijssen (1887-1957) was een van de drie klokkenluidsters van Hilvarenbeek. De welbespraakte Mie heeft zich nog onsterfelijk gemaakt door haar legendarische optreden (1952) in het KRO radioprogramma 'Brabants halfuur' over klokken en beiaarden. Rechts van het woonhuis is nog net de achterzijde van het Van Hirtumhuis te zien en aan het einde van de

Varkensmarkt het zgn. 'E.K.-huis' (vernoemd naar de 'Eucharistische Kruistocht'). Geheel links, achter de begroeiing en rakelings langs de bebouwing lag nog de Platte Beek.

Op 9 november 1932 en 18 januari 1933 werden de bouwvergunningen verleend voor het '*plan voor een te bouwen dubbel woonhuis voor Gebr. A. en J. Smolders*' en het '*plan voor het bouwen van 4 woonhuizen en een winkelhuis*'. Hiermee ontstond een nieuw, driehoekig pleintje, helemaal in de expressieve stijl van die tijd, waarbij vooral het vakkundige metselwerk in het oog springt. Het project was een van de laatste werken van de hand van Smolders senior.

Het dubbele woonhuis was bedoeld voor de broers Jan en Janus Smolders zelf. Achter de woningen stond lange tijd een timmerwerkplaats. De broers zetten er het succesvolle bedrijf van hun vader Antoon voort. De werkplaats is verdwenen, maar de twee woonhuizen zijn sindsdien nauwelijks veranderd. Opvallend is dat de bouwtekening hekwerken op de aanbouwen laat zien. Deze hebben er echter nooit gezeten. Wel staat nu voor de huizen een afrastering met stenen pilasters en een

'Plan voor een te bouwen dubbel woonhuis voor Gebr. A. en J. Smolders' (1932), Varkensmarkt 15-17

'Plan voor het bouwen van 4 woonhuizen en een winkelhuis' (1933), Varkensmarkt 19-27

Nr's 15 en 17 kort na de oplevering in 1933

Foto omstr. 1959 met de gesloopte boerderij van fam. Papen en de Kadett van fam. Smolders

Luchtfoto van de Varkensmarkt omstr. 1959. De woningen aan de huidige Kapittelstraat zijn al afgebroken.

houten raamwerk. Ook de detaillering van dakkapellen en enkele glas-in-lood vensters wijkt wat af van de bouwtekening. Op de keukens annex *waschhuis* stonden schoorstenen die op de foto van net na de oplevering nog te zien zijn.

De vier woonhuizen en het winkelpand werden gebouwd door *A. Smolders v Opstal*, *gemeenteopzichter Hilvarenbeek*. Deze Smolders was afkomstig uit een andere timmermansfamilie uit Hilvarenbeek. Opdrachtgever was F. Jacobs, namens de gezusters M.A.J. en E. Jacobs. Deze dames woonden aan de Paardenstraat. Kadowinkel Piggy's heeft dus altijd een winkelbestemming gehad: eerder waren hier onder andere een lijstenmakerij, een kruidenierszaak en de Volksbank gevestigd. Twee deuren verder, op nr. 27, dreven Jan Visscher en zijn vrouw Siertje uit Volendam vanaf 1937 jarenlang een viswinkel.

Na de oplevering van het project werden gootsteen en vuil water nog via buizen afgevoerd naar '*de waterloop*'. De Platte Beek liep nog altijd over de Varkensmarkt en was inmiddels een (blauw)sloot waarop ook geloosd werd door onder meer de leerlooierij aan de Koestraat. Dit werd later een gemetselde riolering die uiteindelijk helemaal onder het wegdek is verdwenen. Jan Naaijken hierover:

Het stroompje liep open en wel achter de huizen door, ook achter de pastorie, waar er een smeedijzeren brug over was gelegd. Daarachter werd de beek overkluisd. Ze kwam weer boven aarde op de Varkensmarkt, waar het zich in de Paardenstraat ter hoogte van de Platte Beek verenigde met het andere beekje uit de Wouwerstraat. Maar er was nu geen spoor meer over van het heldere water. Het afvalwater van de woningen kwam erop uit. Het beekje stonk nu, er dreven drollen in. Het was een open riool geworden, waar 's avonds de ratten ritselden.

In augustus 1939, kort na de geboorte van het tweede kind van Koningin Juliana, pleitte raadslid Smolders voor het omdopen van de Varkensmarkt tot Princes Ireneplein. Dit voorstel voor een straatnaam met koninklijke allure zou het niet halen.

Restanten van de overkluide Zuider- of Platte Beek liggen nog steeds onder het wegdek.

Het meest in het oog springende gebouw aan de Varkensmarkt is ongetwijfeld de voormalige jongensschool. In 1925 werd hier de St. Petrus-Canisiusschool gerealiseerd, naar een ontwerp van Antoon Smolders. Architect Pierre Tooten tekende voor de herontwikkeling van het gebouw in 1957 waarbij het werd uitgebreid met een verdieping. De voorzijde van deze voormalige jongensschool

*Voormalige
jongensschool met
mozaïeken van
Frans Mandos*

valt op door indrukwekkende mozaïeken boven de ingang en op het timpaan. Deze mozaïeken zijn kort na de verbouwing van eind jaren '50 gemaakt door de veelzijdige Tilburgse kunstenaar Frans Mandos. Soortgelijke mozaïeken van de hand van Frans Mandos zijn te vinden aan de buitenkant van het gymnastieklokaal van basisschool Don Sarto in Tilburg.

In verband met herontwikkelingsplannen voor het gebied achter de kerk vielen vanaf eind jaren '50 woonhuizen en boerderijen onder de slopershamer om te worden vervangen nieuwbouw. De buurt kende jarenlang dichtgetimmerde bouwvallen en braakliggende terreinen. Beeldbepalende panden als het Van Hirtumhuis en de boerderij van Papen verdwenen. Het had niet veel gescheeld of ook de nalatenschap van de firma A.A. Smolders & Zn. aan de Varkensmarkt was hetzelfde lot beschoren geweest.

In 1944 krijgt Adriaan Smolders (nr. 17) bij zaagwerkzaamheden op de (oude) Heimolen – tijdens de bouw van de huidige, naastgelegen hoeve 'de Heimolen' - een balksplinter boven zijn oog en overlijdt ter plaatse. Het aannemers- en timmerbedrijf wordt dan uitgekocht door zijn broer - en buurman - Johannes. Diens erven bieden de woning op nr. 15 in 1972 te koop aan aan de gemeente Hilvarenbeek. Enkele jaren later wordt ook de bijbehorende timmerwerkplaats aan de gemeente verkocht. In 1981 besluit de gemeente, na protest tegen de sloopplannen, om de vijf woningen in de voormalige langgevelboerderij 'de Platte Beek' te restaureren. De werkplaats van de firma Smolders en de naastgelegen woning van Mie Heeffter werden nog gesloopt om plaats te maken voor winkels en appartementen, maar de woonhuizen aan het plein en de voormalige jongensschool zijn behouden voor de toekomst.

Geraadpleegde bronnen

Afdeling archeologie archiefdienst gemeente Tilburg (1983) - Archeologie in Tilburg en omgeving 1980-1982. Verslag van het oudheidkundig centrum "De Oliemeulen" tussen 1 juli 1980 en 1 januari 1983

Brabants Dagblad (datum onb.) - Hilvarenbeek krijgt 'Varkensmarkt'; familie Smolders geeft olieverfschilderij in bruikleen.

H. Broeders (1838) - Geschied- en aardrijkskundige beschrijving der gemeente Hilvarenbeek, voor de jeugd

Ton van Doormaal (1986) - Muntgewichtjes van de Varkensmarkt. In: Nieuwsbrief heemkundige kring Ioannes Goropius Becanus nr. 13 jaargang 5

Jef van Gils, Ronald Peeters (1994) - Hilvarenbeek en zijn kerkdorpen

Jef van Gils (2006) - Hilvarenbeek onder de koningen - Een Kempisch dorp in de 19^e eeuw

Jan van Helvoirt (2020) – Origines Becanae. Toponiemen in de gemeente Hilvarenbeek door de eeuwen heen. Deel 3: Hilvarenbeek

Jan van Helvoirt, Emmanuel Naaijken (2009) - Bouwtekeningen van Toon Smolders: 1 en 2. In: Tussen paradijs en toekomst: nieuwsbrief van de heemkundige kring Ioannes Goropius Becanus nr. 81 jaargang 29

Wies van Leeuwen (1984) - Van langgevel tot gevelrij; Varkensmarkt 35-43 te Hilvarenbeek. In: Nieuwsbrief heemkundige kring Ioannes Goropius Becanus nr. 7 jaargang 3

Jan Naaijken, Janus Kluijtmans (1999) – Het dorp van onze jeugd

Henk Stoeper (1988) - De Petruskerk van Hilvarenbeek in archeologisch perspectief. Rijksdienst voor het oudheidkundig bodemonderzoek, overdrukken nr. 333

Regionaal Archief Tilburg - nr. 1318 Inventaris van de collectie Bouwvergunning van de Gemeente Hilvarenbeek, (1889) 1905-1934;

Regionaal Archief Tilburg - nr. 1319 Collectie Hinderwetvergunningen van de Gemeente Hilvarenbeek, 1897-1934

Piet Smolders

Riet Smolders

Jan Naaijken

www.cubra.nl

www.watwaswaar.nl